

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՌՈՒԶԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԵՊՀ դոցենտ,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
ghazaryanruzan@ysu.am

ԱՆՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԵՊՀ դոցենտ,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
anna.khachatryan@ysu.am
ՀՏԴ 81

ԲԱՌԱԽԱՂԸ ՈՐՊԵՍ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. բառախաղ, թարգմանություն, ճարտասանական գործառույթ, բազմիմաստություն, համանունություն, կոմիկական ստեղծագործություն, հումորի արտահայտման միջոց, ձևի և բովանդակության փոխանցում, խոսքային միջոցներ:

Ключевые слова и выражения: игра слов, перевод, риторическая функция, многозначность, омонимия, средство выражения юмора, передача формы и содержания, речевые средства.

Key words and expressions: wordplay, translation, rhetorical function, polysemy, homonymy, comic work, means of expressing humor, conveyance of form and content, verbal means.

Գեղարվեստական /բանաստեղծական/ լեզուն տարբերվում է ամենօրյա սովորական լեզվից իր ձգտումով դեպի վերջինիս մեջ ընդունված նորմերի խախտումը, և սրանով իսկ հակադրվում է դրան: Լեզվական շեղումների տեսությունն իր առջև խնդիր է դնում բացատրություն տալ որոշ գործնականորեն կարևոր հարցերին, ինչպես՝ ինչո՞ւ են տարբերվում բանաստեղծական շեղումները պարզապես լեզվի սխալ գործածումից, ինչպիսի՞ն է լեզվաարտահայտչական միջոցների, ոճական հնարների իմաստաբանական ազդեցության բնույթը:

Նման հարցերին փորձում է պատասխան տալ ճարտասանության տեսությունը: Բանաստեղծական շեղումները տարբերվում են լեզվի սխալ

գործածումից իրենց միտումնավոր կիրառմամբ: Դրանք համատեքստ են ներմուծվում՝ խոսքին արտահայտչականություն հաղորդելու նպատակով: Լեզվական շեղումների դերը հատկապես մեծ է գեղարվեստական կերպարի խոսքային նկարագրի բնութագրման մեջ, քանի որ դրանք բացահայտում են այս կամ այն հասարակական կամ սոցիալական խավի ներկայացուցիչների աշխարհայացքը հասարակական արժեքների նկատմամբ, հասարակության մեջ ունեցած դերը և դիրքը:

Այսպիսով, առանց ժխտելու գիտակցաբար կատարվող լեզվական շեղումների փաստը՝ ճարտասանության տեսությունն իր ուշադրությունը կենտրոնացնում է այդ շեղումների տիպերի բացահայտման և դրանց ըմբռնման ապահովման համապատասխան մեխանիզմների վրա: Լեզվի տարբեր մակարդակներում ճարտասանական գործառույթի իրականացումը կարող է անդրադառնալ տեքստի թե արտահայտության, թե բովանդակության պլանին:

Ճարտասանական գործառույթի իրականացման ձևերից մեկը **բառախաղն** է, որը միևնույն ուղղագրություն կամ արտասանություն, սակայն տարբեր իմաստներ ունեցող բառերի /հաճախ հոմոնիմային/ գործածումն է, երբ խաղարկվում են բառի երկու և ավելի հնարավոր կիրառություններ, այսինքն՝ այն «բառերի խաղ է»: Բառախաղի էությունը հետևյալն է. միևնույն հնչյունական կամ ուղղագրական ձևի մեջ բախվում կամ, ընդհակառակը, անսպասելիորեն միավորվում են երկու անհամատեղելի նշանակություններ, այսինքն՝ բառախաղը հիմնված է այնպիսի հասկացությունների մերձեցման, համադրման և համեմատության վրա, որոնք սովորական պայմաններում համադրելի չեն: Մարկ Տվենն ասում էր. «Սրամտությունը այն մտքերի անսպասելի միավորումն է, որոնք մինչ այդ, թվում էր, որևէ հարաբերությունների մեջ չէին գտնվում միմյանց հետ»¹:

Բառախաղի գործելու մեխանիզմը կարելի է նկարագրել որպես բառերի հնչողության և իմաստի հակադրման սկզբունք, այսինքն՝ նման հնչողությամբ և տարբեր իմաստով բառերի շահարկում: Այն կարելի է սահմանել որպես «հակադրությունների անսպասելի համադրում, այսինքն՝ այս ոճական դարձվածքը հիմնված է տարբեր իմաստներ, սակայն միևնույն հնչողություն ունեցող բառերի գործածության վրա, կամ բառերի և բառակապակցությունների նման հնչողության վրա, և կամ միևնույն բառի, բառակապակցության տարբեր իմաստների շահարկման վրա: Բառախաղի

¹ Твен М., Библиотека крокодила, #15, М, 1947, стр 18

հաջողության գրավականը նրա անկանխատեսելիությունն ու անսպասելիությունն են:

Այսպիսով, բառախաղը ձևավորվում է բառի մեջ տարբեր նշանակությունների բախումից և կամ էլ համանունների նշանակությունների բախումից: Հնարավոր են նաև բառախաղի ստեղծման այլ խոսքային միջոցներ, ինչպես օր. հնչողությամբ մոտ, բայց իմաստով տարբեր բառերի վրա հիմնված, և կամ դարձվածքների տրոհման վրա հիմնված և այլն: Բառախաղը բանադարձում է², որ կառուցվում է տարիմաստ բառերի արտաքին հնչյունական նմանությունը կամ նույն բառի տարբեր իմաստներն օգտագործելով, որի ժամանակ ստեղծվում է մի տեսակ «իմաստների խաղ»: Բառախաղերում բացի բացի համանուն և բազմիմաստ բառերից օգտագործվում են նաև հարանուններ, շրջաբառայիններ և այլն:

Բառախաղն օգտագործվում է երգիծական ժանրերում, գեղարվեստական երկերում, հրապարակախոսության մեջ և խոսակցական լեզվում: Այն ոչ միայն ծաղրելու, այլև խոսքի իմաստային խորությունն ու թեղացնելու, խոսքն արտահայտիչ ու պատկերավոր դարձնելու համար է: Բառախաղը մարդկանց մտքերը երկվությամբ արտահայտող լավագույն միջոցն է:

Բառախաղերը կոչվում են նաև բանավոր, գործնական կատակներ **/verbal practical jokes/**, դրանք հատկանշական են մի շարք լեզվական համատեքստերի համար, ինչպես սև հումորը, գրքերի վերնագրերը և այլն»³:

Բառախաղի գործածականության աստիճանը կախված է նախ և առաջ ժողովրդի խառնվածքից: Դրանց տարածվածության աստիճանը յուրաքանչյուր լեզվում և մշակույթում տարբեր է, օրինակ՝ դրանց գործածությունը ավելի շատ ընդունված է Մեծ Բրիտանիայում և Ֆրանսիայում, քան, ասենք, ԱՄՆ – ում և Գերմանիայում:

Իտալերենում **puntiglio** բառը նշանակում է **նուրբ ակնարկ**: 17-րդ դարի վերջում – 18-րդ դարի սկզբում Անգլիայում խիստ գործածական էր **pundigrion** բառը, որն իրականում հենց այն էր նշանակում, ինչ այսօր անգլերենում **pun** բառը, և որը համարվում է վերջինիս ծագման սկզբնաղբյուրը⁴:

² Խլղայան Ֆ. Հ., Ոճաբանական բառարան հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն, Ե., Ջանգակ-97, 2000, էջ 30

³ The Cambridge Encyclopedia of Language, 1987, p. 63

⁴ /http://go.to/puns/

Բառախաղը հաճախ համարվում է ակնհայտ ակնարկ. դրան դիմող անձը փորձում է երկու տարբեր իմաստային միավորների խաղարկման միջոցով հասնել որոշակի նպատակի՝ ձգտելով խոսակցին /ունկնդրին կամ ընթերցողին/ նույնպես ներքաշել այդ խաղի մեջ, այդ իսկ պատճառով այն հաճախ ընկալվում է որպես հումոր: Մրամտության զենք լինելով՝ բառախաղը սովորաբար հանդես է գալիս որպես կոմիկական ստեղծագործության օրգանական տարր:

Սակայն հազվադեպ չէ նաև բառախաղերի գործածությունը լուրջ դրամատիկ ստեղծագործություններում: Բառախաղի կիրարկումը ողբերգության մեջ ունի որոշակի նպատակայնություն: Երբեմն այն կիրառվում է ոչ թե կոմիկական ազդեցություն թողնելու, այլ ընդհակառակը՝ լուրջ տեսարաններին խորին իմաստ հաղորդելու համար: Ցավոք սրտի, հայերենում այս դրսևորումները մետալեզվական տարբերակում չեն ստացել. հնչյունական նմանություն ունեցող բառային միավորների ցանկացած շահարկումը, անկախ դրա գործածության հանգամանքներից և նպատակներից, կոչվում է բառախաղ: Մինչդեռ բառախաղը կարող է կատարել երկու գործառույթ՝ կոմիկական և լուրջ: Անգլերենում բառախաղի վերոհիշյալ գործառույթներն իրականացնող դրսևորումները ունեն իրենց համապատասխան մետալեզվական միավորները՝ *pun* և *wordplay*: Ուստի առավել նպատակահարմար է բառախաղ հասկացությունը սահմանել որպես բառերի խաղարկման ցանկացած տարատեսակ /ինչպես լուրջ, այնպես էլ կոմիկական ուղղվածություն ունեցող/:

Ձուտ կոմիկական միտում իրացնող բառախաղերի բնութագրման համար նպատակահարմար է գտնվել ներմուծել բառակատակ տերմինը, որպես անգլերենի *pun* և ռուսերենի *каламбур* տերմինների համարժեք:

Այսպիսով, բառախաղը և բառակատակը միմյանցից սահմանազատվում են գործածության նպատակայնությամբ: Ընդ որում, վերջինս որոշվում է երկու կարևորագույն գործոններով. համատեքստ և կերպարի անհատականություն: Կախված այն բանից, թե ինչպիսի իրավիճակում և ում կողմից է այն գործածվում, միևնույն լեզվական արտահայտությունը կարող է կիրառվել և/ որպես բառախաղ, և/ որպես բառակատակ: Բառախաղերի կերտման իսկական վարպետ էր մեծն Շեքսպիրը: *Ռոմեո և Ջուլիետ* ողբերգության մեջ որդու տխրությամբ մտահոգված հայրը՝ Մոնտեգյուն, ասում է. “*Away from light steals home my heavy son, and private in his chamber pens himself.*” /“*Romeo and Juliet*”, Act I, scene I, 139-143/, սա, անշուշտ, *light* /լույս/ գոյականի և *light* /թեթև/ ածականի մասնակի համանունության վրա հիմնված բառախաղ է, որը բացարձակապես չի հետապնդում կոմիկական ազդեցություն թողնելու

նպատակ: Սա պարզ երևում է համատեքստից /տեր և տիկին Մոնտեգյուները իրենց որդու ընկերոջ՝ Բենվոլիոյի հետ քննարկում են Ռոմեոյի ծանր հոգեվիճակը/, սա ակնարկվում է նաև Մոնտեգյուի հոգեբանական կերպարի բնութագրմամբ:

Մյուս կողմից, մասնակի համանունության միևնույն լեզվական արտահայտությանը հանդիպում ենք Ռոմեոյի խոսքերում, սակայն այստեղ դրա գործածության նպատակայնությունը բոլորովին այլ է. *“Give me a torch: I am not for this ambling; being but heavy, I will bear the light.” /“Romeo and Juliet”, Act I, scene IV, 11-12/*: Սա ակնհայտորեն կոմիկական ազդեցություն թողնելու նպատակով կիրառված բառակատակ է, ինչը պարզ երևում է համատեքստից. Ռոմեոն, Մերկուտիոն և մյուս ընկերները գնում են Կապուլետի տուն՝ պարահանդեսին մասնակցելու, և նրանց զրույցն առնչվում է այն հարցին, թե ինչպես են ուրախանալու այդ պարահանդեսում: Տեսարանը պարզապես ողողված է բազմա- քանակ բառակատակներով, որոնք գործածվում են թե/ Ռոմեոյի, թե/ Մերկուտիոյի և մյուսների խոսքում:

Այսպիսով, բառախաղի գործառույթները բազմազան են. մերթ ծաղրել, խարազանել, մերթ խոսքը դարձնել գրավիչ, հետաքրքրաշարժ, մերթ էլ արտահայտել գրողի կամ կերպարի խորիմաստությունը: Այն մի տեսակ թևավոր արտահայտություն է, որը հաճախ տարածվում է և դառնում ընդհանուրի սեփականությունը: Այս տեսակետից էլ բառախաղ ստեղծելը պահանջում է նրբամտություն, զգուշություն և վարպետություն:

Ինչպես նշվեց վերևում, բառախաղի ստեղծման մեջ մեծ նշանակություն ունի համատեքստը, քանի որ հենց դրանով է պայմանավորված բառախաղի կոմիկական լիցքի առկայությունը կամ բացակայությունը: Բառախաղի սրամտության հիմնական նախապայմանը արտալեզվական համատեքստում անմիջական և բնական երևալն է:

Համատեքստի շնորհիվ դրսևորվում են բառերի բազմաթիվ իմաստային նրբերանգները և ոճական հատկանիշները: Համատեքստից դուրս միշտ չէ, որ կարելի է ընկալել բառի արտահայտչականությունն ու պատկերավորությունը, այն կենդանի շունչը, որը միտված է ընթերցողի վրա անհրաժեշտ գեղագիտական ազդեցությունը գործելու:

Բառախաղի ստեղծման համար անհրաժեշտ է համապատասխան դարձվածային միջավայր, որն ընթերցողի ուշադրությունն ուղղում է միաժամանակ բառի թե մեկ, թե մյուս նշանակության վրա: Այլ կերպ ասած, նման դեպքերում մեկ համատեքստում կարծես ի հայտ են գալիս միանգամից երկու համատեքստ, որոնցից յուրաքանչյուրում նույն բառն ունի որոշակի, մյուսից տարբեր նշանակություն:

Բառախաղի կոմիկական լիցքի մյուս կարևոր գործոնը կերպարի անհատականությունն է, քանի որ այն կերպարների բնութագրման լեզվական կարևոր միջոց է: Գեղարվեստական գրականության մեջ բառախաղի հեղինակը ոչ թե հենց ինքը՝ գրողն է, այլ ստեղծագործության որոշակի կերպար, և բառախաղի ոճական բնույթը պետք է համապատասխանի կերպարի հասարակական-հոգեբանական էությանը: «Եթե բառախաղը չի բացահայտում կերպարի անհատականությունը և մտածելակերպը, այլ վկայում է միայն հեղինակի՝ իր սրամտությունը ցուցադրելու ցանկության մասին, ապա այն դուրս է ընկնում համատեքստից և արհեստական հնչում: Միևնույն ժամանակ, բառախաղը կարող է բոլորովին էլ սրամիտ չլինել, բայց և ոճական տեսակետից միանգամայն արդարացված լինել որոշ կերպարների խոսքում»⁵:

Գոյություն ունեն բառախաղերի դասակարգման տարբեր սկզբունքներ, սակայն բոլորի հիմքը նույնն է. որոշակի համատեքստում բառի առնվազն երկու իմաստի բախում և դրանց համաժամանակյա ընկալում:

Գերմանացի լեզվաբան Լ.Ռայներսը համարում է, որ բառախաղերի դասակարգումը պետք է նախ և առաջ գործնական նշանակություն ունենա: Նա առաջարկում է տարբերակել հետևյալ տեսակի բառախաղեր.

1. բառի երկիմաստության վրա հիմնված բառախաղ,
2. երկու բառերի համահնչյունության վրա հիմնված բառախաղ,
3. բառախաղ, որում մեկ բառի միայն որոշակի մասն է համընկնում մյուսի հետ⁶:

Ռայներսի դասակարգումը այնքան էլ հստակ չէ: Մասնավորապես, հարց է ծագում, թե որ բառախաղերն են մտնում «համահնչյունության վրա հիմնված բառախաղերի» մեջ: Ըստ դասակարգման ընդհանուր պատկերի կարելի է եզրակացնել, որ սրանց մեջ պետք է մտնեն նաև համանունության և հարանունության վրա հիմնված բառախաղերը, միևնույն ժամանակ՝ հարանունության վրա հիմնված բառախաղերը կարելի է դասել նաև վերջին՝ երրորդ խմբի մեջ: Իսկ ամենաէական թերությունը որոշ երևույթների բացակայությունն է, օր. բառերի և դարձվածքների տրոհումը և դրանց բաղադրիչների հիման վրա բառախաղի կառուցումը:

⁵ Щербина А. А., Сущность и искусство словесной остроты каламбура, Киев, АН, 1958, стр. 24

⁶ Reiners L., Stilkunst. Ein Lehrbuch Deutscher Prosa, Munchen, 1950, s. 537

Բեքոնի գրական տերմինների բառարանը առաջարկում է բառախաղերի հետևյալ տեսակները.

1. տարբեր իմաստներ ունեցող բառերի գործածում /այսինքն՝ բազմիմաստության հիման վրա/;

2. տարբեր ուղղագրություն, բայց միևնույն կամ նման արտասանություն ունեցող բառերի գործածում /այսինքն՝ համահնչյունության և հարանունության հիման վրա/;

3. միևնույն ուղղագրություն և արտասանություն, սակայն տարբեր իմաստներ ունեցող բառերի գործածում /այսինքն՝ համանունության հիման վրա/⁷:

Վլախովն առաջարկում է դասակարգել բառախաղերը՝ ելնելով նրանց կառուցման տեխնոլոգիայից.

1. բառիմաստային հիմքի վրա կառուցված բառախաղեր,

2. հնչյունական հիմքի վրա կառուցված բառախաղեր,

3. դարձվածային հիմքի վրա կառուցված բառախաղեր:

Սակայն ինքն էլ է խոստովանում, որ նման դասակարգումը պայմանական է, քանի որ բացառապես հնչյունական կամ բառիմաստային հիմքի վրա կառուցված բառախաղ չի կարող լինել այն պարզ պատճառով, որ բառախաղի գոյությունը ի սկզբանե պայմանավորված է բառի հնչողության և իմաստի միջև առկա անհամապատասխանությամբ⁸:

Հարկ է նշել, որ վերոհիշյալ դասակարգումները չեն կարող ամբողջական համարվել, քանի որ դրանցում ընդգրկված չեն բառախաղերի բոլոր գոյություն ունեցող տեսակները: Բառիմաստային հիմքի վրա կառուցված բառախաղերի մեջ մտնում են միևնույն ուղղագրությամբ և արտասանությամբ, սակայն տարբեր իմաստներով բառերի շահարկման վրա հիմնված բառախաղերը, սրանք *բառիմաստային* /homograph/ բառախաղերն են: Հնչյունական հիմքի վրա կառուցված բառախաղերի մեջ մտնում են միևնույն կամ նման արտասանությամբ, սակայն իմաստով և ուղղագրությամբ տարբեր բառերի շահարկման վրա հիմնված բառախաղերը, սրանք *հնչյունական* /homophone/ բառախաղերն են:

Բառախաղի էությունը ուսումնասիրված է բազմաթիվ լեզվաբանների կողմից, սակայն այլ լեզվով դրա փոխանցման ուղիների վերաբերյալ նյութերը թարգմանության տեսաբանների մոտ սակավ են և համառոտ: Մինչդեռ բառախաղը՝ հումորի արտահայտման ամենահետաքրքիր

⁷ Beckon K., Ganz A., Literary Terms, New York, Farrar, Straus & Giroux, 1960, p. 200

⁸ Влахов С., Флорин С., Непереводимое в переводе, М., Высш. Шк., 1986, стр. 360

միջոցներից մեկը, դրամատիկական ստեղծագործությանը հատուկ ոճական հնարներից առավել բարդն է թարգմանության տեսակետից:

Բառախաղերի թարգմանությունը վերաբերում է թարգմանական նեղ մասնագիտական հարցերի բնագավառին, սակայն, ինչպես արդարացի նկատել է Ֆյոդորովը, այն սկզբունքային հետաքրքրություն է ներկայացնում և գործնական տեսակետից՝ խնդրի առանձնահատուկ բարդությամբ, և տեսական՝ ձևի և իմաստի չափազանց վառ հարաբերակցությամբ⁹:

Այդ ոճական հնարին նվիրված ուսումնասիրությունների սակավությունը հիմք է տվել համարել այն անթարգմանելի ոճական երևույթ, և դարեր շարունակ թարգմանիչները խուսափել են դրա թարգմանության ուղիները փնտրելուց ու նախընտրել ծանոթագրությամբ կամ տողատակի բացատրությամբ պարզաբանել ընթերցողին, որ բառացի թարգմանված արտահայտությունը բնագրում հնչում է որպես բառախաղ:

Սակայն 20-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսած թարգմանության լեզվաբանական տեսության մեջ հետզհետե տարածում գտավ այն տեսակետը, որ ոճական հնարի հիմքում ընկած է որոշակի անփոփոխակային /ինվարիանտային/ իմաստաբանական մեխանիզմ, որը նրան թույլ է տալիս լինել համափարփակ /ունիվերսալ/ բոլոր լեզուների համար: Այս տեսանկյունից հնարավոր է նորովի նայել ոճական հնարների, մասնավորապես բառախաղերի թարգմանության խնդրին և քննարկել ոչ թե դրանց թարգմանելիության / անթարգմանելիության հարցը, այլ թե հատկապես ինչն է ոճական հնարում թարգմանելի և ինչպես կարող է դա նպաստել ոճական հնարի իմաստային բովանդակության փոխանցմանը:

Բառախաղը փոխանցել հնարավոր է, թեև դա շատ բարդ խնդիր է, քանի որ բառախաղի թարգմանությունը չափազանց անհատական աշխատանք է. այն իրականացնելու համար հարկավոր է երկու լեզուների կատարյալ տիրապետում և մեծ փորձ, սակայն էլ ավելի կարևոր են հումորի զգացումը և տաղանդը: Բայց նույնիսկ ամենատաղանդավոր թարգմանչին որոշ տեսական հենակետ և դրույթներ են անհրաժեշտ: Նա պետք է իմանա՝ որքան էլ յուրահատուկ լինի բառախաղը, դրա թարգմանության խնդրի լուծումը գոյություն ունի:

Բառախաղը կարելի է սկզբունքայնորեն թարգմանելի համարել, ինչը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ թարգմանության տեսությունն ընդունում է լեզվական միավորի հարանշանակային բովանդակության հասարակական բնույթը և պահանջում է դիտարկել այն ոչ թե որպես եզակի երևույթ յուրաքանչյուր առանձին վերցրած խոսքում, այլ որպես լեզվի մեջ ի

⁹ Федоров А. В., Основы общей теории перевода, М., Высш. Шк., 1983, стр. 326

սկզբանե գոյություն ունեցող երևույթ, որը խոսող սուբյեկտն օգտագործում է հաղորդակցման որոշակի նպատակների համար: Հակառակ դեպքում խոսքային ստեղծագործության առնշանակային բովանդակությունը կրնակավի որպես գուտ անհատական երևույթ և կենթարկվի միայն սուբյեկտիվ մեկնաբանության, որը հիմնված է թարգմանչի անհատական բնագծի վրա և բացառում է դրա լեզվաբանական փաստարկումը և ստուգումը:

Ի տարբերություն սովորական տեքստի թարգմանության, որի դեպքում բնագրի բովանդակությունը պարզապես նոր լեզվական կաղապարի մեջ է լցվում, բառախաղի թարգմանության ժամանակ վերափոխության է ենթարկվում նաև բնագրի բովանդակությունը, այսինքն այստեղ արտահայտության պլանն ավելի կարևոր է, քան բովանդակության պլանը, և հաճախ հանուն ձևի հարկավոր է փոփոխություններ մտցնել բովանդակության մեջ:

Բառախաղերի թարգմանության ժամանակ բացարձակ արդյունքը հազվադեպ է հնարավոր, այն է՝ պահպանել ձևը /հնչյունական կողմը/ և փոխանցել բովանդակությունը առանց փոփոխությունների: Այդ դեպքում բնագրում շահարկվող բառերը և թարգմանության լեզվում դրանց հարաբերակցվող միավորները պետք է ոչ թե ուղղակի համարժեք լինեն, այլ ավելին՝ երկու և ավելի բնագրի բառի նշանակություններին համարժեք նշանակություն ունենան: Սակայն թարգմանությունը կարող է անհաջող լինել նաև այս դեպքում, քանի որ համարժեքների միջև կարող են առկա լինել որոշակի անհամապատասխանություններ, ինչպես օր.՝ գործածականության, ոճական երանգավորման և զգայական լիքքի, հոմանիշների և հականիշների շարքի, ծագման և բառակազմական հնարավորությունների և այլ տեսակետներից:

Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ բառախաղերի թարգմանության ժամանակ բացարձակապես ճշգրիտ թարգմանություն, այսինքն՝ ձևի և բովանդակության փոխանցում, կարելի է իրականացնել միայն բացառիկ դեպքերում. որպես կանոն, կորուստներն անխուսափելի են: Երբեմն խնդրի միակ ճիշտ լուծումը բովանդակության գոհաբերումն է հանուն հնչյունական կողմի պահպանման:

«Թարգմանիչները հաճախ են կանգնում երկրնտրանքի առջև. բառախաղից հրաժարվելով՝ փոխանցել բովանդակությունը, թե՞ պահպանել բառախաղը ի հաշիվ ճշգրիտ իմաստի փոխարինման կամ դրանից շեղման: Ո՞րն է չարյաց փոքրագույնը: Տվյալ հարցի լուծումը կախված է մի շարք հանգամանքներից, սակայն առաջին հերթին՝ համատեքստի պահանջներից: Իսկ հետո արդեն հաշվի են առնվում թարգմանության լեզվի «բառախաղային հնարավորությունները»՝

համեմատած բնագրի լեզվի հետ, և միավորների բառային, իմաստային տվյալները»¹⁰:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ թարգմանության մեջ բառախաղերի /և ընդհանրապես, ոճական հնարների և լեզվաարտահայտչական միջոցների/ փոխանցումը մեծ նշանակություն ունի թարգմանական համարժեքության ապահովման գործում, քանի որ թարգմանական համարժեքության տեսությունը ելնում է այն դրույթից, որ թարգմանությունը պետք է նույն ներգործությունն ունենա ընթերցողի վրա, ինչ և բնագիրը: Հետևաբար, բառախաղերի թարգմանության ժամանակ փոխարինումներն ու շեղումները ոչ միայն ընդունելի, այլև խրախուսելի են, քանի որ տվյալ դեպքում շեշտը դրվում է ոչ թե բառերի ճշգրիտ իմաստի, այլ դրանց արտաքին՝ հնչյունական կողմի պահպանման վրա:

Բառախաղերի թարգմանության ժամանակ գերակշռող բովանդակային տարրը բառերի իրագործվող նշանակությունների ձևական կապն է, այսինքն՝ դրանք պետք է միևնույն կամ նման հնչողություն ունենան: Գերակշռող բովանդակային հատկանիշը թարգմանվող արտահայտության բովանդակության կարևորագույն մասն է, և այն ճիշտ որոշելու ունակությունը կազմում է թարգմանչի մասնագիտական հմտության հիմնական մասը:

Բառախաղը վերստեղծող թարգմանչից պահանջվում է իրագործել մի գերխնդիր, որի սահմանումը շատ լավ տվել է Ն.Լյուբիմովը. «Եթե բառախաղն ունի միանգամայն որոշակի հասարակական-քաղաքական հասցե, եթե այն գաղափարախոսական նշանակություն ունի, թարգմանիչը պետք է գործադրի իր ողջ եռանդը և փոխանցի այն գեղարվեստական ճշգրտությամբ: Այնտեղ, ուր առկա է զուտ հնչյունական խաղ, թարգմանիչն իրավունք ունի փոքր – ինչ շեղվել բնագրից, եթե այլ կերպ հնարավոր չէ վերստեղծել այն երգիծական ներգործությունը, որին ձգտել է հասնել հեղինակը»¹¹:

Բառախաղի թարգմանությունը չափազանց անհատական աշխատանք է: Ըստ էության, այդ աշխատանքը կարելի է նույնիսկ ոչ թե «թարգմանություն» անվանել, այլ «ազատ ստեղծագործություն»: Վստահ կարելի է ասել, որ այս դեպքում ոչ թե թարգմանչի սեփական երևակայության գործածումը պետք է համարվի շեղում բնագրից, այլ ընդհակառակը՝ բնագրի բառացի վերարտադրումը: Բառախաղի նպատակը ոճական երանգավորում ստեղծելն է: Ուստի բառախաղի նման

¹⁰ Влахов С., Флорин С., Непереводимое в переводе, М., Высш. Шк., 1986, стр. 363

¹¹ Любимов Н., Перевод-искусство, М., Сов. Россия, 1982, стр. 127

հզոր ոճական միջոցի անտեսումը թարգմանչի կողմից աններելի քայլ կլինի: Իսկ թե ինչ միջոցներով է կարելի փոխանցել յուրաքանչյուր առանձին վերցրած բառախաղ, դա արդեն կախված է թարգմանության լեզվի ընձեռած հնարավորություններից և, իհարկե, թարգմանչի ստեղծագործական տաղանդից: Այստեղ կարևորը գործի ընդհանուր ոճական երանգավորման պահպանումն է: Հնարավոր է, նույնիսկ, որ թարգմանիչը դիմի մեկ այլ ոճական հնարի ներմուծման, եթե համոզված է, որ թարգմանության լեզվում տվյալ բառախաղի համարժեք փոխանցումն անհնար է: Բարեբախտաբար, նման դեպքերը խիստ սակավ են, սակայն այսպիսի տարբերակը ևս ընդունելի է թարգմանության տեսության կողմից:

Ռ. Ղազարյան, Ա. Խաչատրյան

Բառախաղը որպես թարգմանական խնդիր
Ամփոփում

Բառախաղի էությունն ուսումնասիրվել է բազմաթիվ լեզվաբանների կողմից, սակայն այլ լեզվով դրա փոխանցման ուղիների վերաբերյալ նյութերը սակավ են և համառոտ թարգմանության տեսության մեջ: Մինչդեռ բառախաղը, որպես հումորի արտահայտման ամենահետքերի միջոց, ոճական հնարներից առավել բարդն է թարգմանության տեսակետից: Սույն հոդվածում փորձ է արվում բազմակողմանի վերլուծության ենթարկել բառախաղի էությունը և տարատեսակները, ինչպես նաև դիտարկել թիրախ լեզվով դրա համարժեք վերարտադրության առանձնահատկությունները:

Р. Казарян, А.Хачатрян

Игра слов как переводческая проблема
Резюме

Лингвистические исследования, посвященные изучению сущности игры слов, достаточно многочисленны, но проблема ее передачи на другой язык все еще представляет особый интерес для переводоведения, так как игра слов является наисложнейшим стилистическим приемом с точки зрения перевода. В настоящей статье предпринимается попытка всестороннего анализа сущности и разновидностей игры слов, а также особенностей ее эквивалентного воспроизведения на языке перевода.

R. Ghazaryan, A. Khachatryan

Wordplay as a Translation Problem

Summary

The notion of wordplay has been investigated in a vast number of linguistic studies, but the problem of its conveyance into another language still arouses particular interest in translation studies, as wordplay is considered to be one of the most complicated stylistic devices from the translation viewpoint. The present article makes an attempt to analyze comprehensively the essence and types of wordplay, as well as the peculiarities of its equivalent rendering in the target language.